

*Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ Β΄ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ ΚΑΙ
ΣΛΑΒΩΝ (688)*

ΜΑΡΘΑ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ - ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

Ἐπιθυμῶ καί ἀπό τή θέση αὐτή νά ἐκφράσω τίς θερμές εὐχαριστίες μου στό συνάδελφο ἐπιμελητή τῆς ἔδρας τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας κ. Φαίδωνα Μαλιγκοῦδη γιά τήν πολύτιμη βοήθειά του στίς μεταφράσεις τῆς σλαβικῆς βιβλιογραφίας καί τίς εὐστοχες ὑποδείξεις του.

Δύο ζητήματα εξωτερικής πολιτικής όφειλε νά αντιμετώπισει ό 'Ιουστινιανός Β', όταν ό πρόωρος θάνατος τού πατέρα του Κωνσταντίνου Δ' τό 685 τόν έφερε δεκαεξάχρονο στόν αυτοκρατορικό θρόνο: στήν 'Ανατολή, τή σύναψη νέας συνθήκης ειρήνης μέ τούς "Αραβες, πού οι διαπραγματεύσεις της είχαν άρχισει ήδη πριν από τό θάνατο τού Κωνσταντίνου Δ', και στή Βαλκανική τήν κατανίκηση τών Σλάβων τής Μακεδονίας καθώς και τών Βουλγάρων τού Δούναβη πού μόλις λίγα χρόνια πριν είχαν εμφανιστεί σάν νέοι αντίπαλοι τής αυτοκρατορίας στό βαλκανικό χώρο¹.

'Η στρατιωτική επιχείρηση έναντιον τών Βουλγάρων και Σλάβων πού ανέλαβε ό 'Ιουστινιανός Β' στόν τρίτο χρόνο τής βασιλείας του (688) και ιδιαίτερα ή πορεία, πού άκολούθησε ό βυζαντινός αυτοκράτορας τόσο κατά τή νικηφόρα πρós τά βαλκανικά σύνορα προέλασή του όσο και κατά τή άτυχη επιστροφή του, δέν μäs παραδίδονται από τίς πηγές μέ τρόπο λεπτομερειακό. 'Η έλλειψη άκριβώς λεπτομερειών στήν αφήγηση τού Θεοφάνη², πού είναι και ή βασική πηγή τών πληροφοριών μας για τήν έκστρατεία αυτή, καθώς και ή πολλή συνοπτική έκθεση τών γεγονότων από τό Νικηφόρο³ όδήγησαν τούς έρευνητές στό νά διατυπώσουν για τά γεγονότα και τήν πορεία τής έκστρατείας τού 688 άπόψεις ή εικασίες πολύ λίγο ίκανοποιητικές. Μιά επανεξέταση τών λιγοστών λοιπόν μαρτυριών τών πηγών μας θά μπορούσε επομένως νά συμβάλει στή διερεύνηση τού ζητήματος αυτού ή νά ύποκινήσει έστω τό ενδιαφέρον τής σύγχρονης έρευνας για μία εκ νέου αντιμετώπισή του⁴.

'Ο 'Ιουστινιανός Β' ήδη τό 687, στό δεύτερο δηλαδή χρόνο τής βασιλείας του, «παρέλυσε... τήν μετά τών Βουλγάρων παγιωθείσαν ειρήνην» και «βουλόμενος τούς τε Βουλγάρους και τās Σκλαυινίας αιχμαλωτίσαι» άρχισε τίς έτοιμασίες έκστρατείας έναντιον τους και πρós τό σκοπό αυτό διέταξε νά

1. Βλ. *Ι. Καραγιαννόπουλος*, 'Ιστορία βυζαντινού κράτους Β' (565-1081)², Θεσσαλονίκη 1981, σ. 96 κέ.

2. *Θεοφάνης* 364.5 κέ. (C. de Boor).

3. *Νικηφόρος* 36.16 κέ. (C. de Boor) -Πρβ. και *Λέοντα Γραμματικό* 163.1 κέ. (CB). -*Γ. Κεδρηνό* I, 771.23 κέ. (CB) - *Ίω. Ζωναρά* III, 229.12 κέ. (CB) -Πρβ. *Γ. Μοναχό* 729.19 κέ. (C. de Boor) και *Sigeberti Gemblacensis Chronica* a. 689, MGH. SS. VI, σ. 327 (G. H. Pertz).

4. Τό ζήτημα αυτό από άλλη πλευρά βέβαια μέ έχει άπασχολήσει και σε άλλη έργασία μου. Βλ. *Μάρθα Γρηγορίου-Ίωαννίδου*, Τό επεισόδιο τού Κούβερ στά «Θαύματα τού 'Αγίου Δημητρίου», Βυζαντιακά 1 (1981) 67-87.

διαπεραιωθῶν στή Θράκη τὰ «καβαλλαρικά θέματα» τῆς Μ. Ἀσίας.

Εἶχαν περάσει μόλις ἐπτά χρόνια ἀπό τότε πού ὁ πατέρας του Κωνσταντῖνος Δ΄ ὕστερα ἀπό τήν ἄκαρπη προσπάθειά του νά ἐξουδετερωθεῖ τό «μισαρὸν καὶ νεοφανὲς ἔθνος» τῶν Βουλγάρων εἶχε ὑποχρεωθεῖ νά συνάψει μιὰ ἐπαίσχυντη εἰρήνη (681). Ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας «ὅς πάντας ὑποτελεῖς ἑαυτῷ καταστησάμενος» ἀναγκάστηκε νά παρέχει «ἐτίθει πάκτα»,⁶ νά ἀνεχθεῖ τήν ἐγκατάσταση τῶν Βουλγάρων σέ βυζαντινὰ ἐδάφη καὶ νά ἀναγνωρίσει τήν πολιτειακὴ τους ὑπόσταση⁷.

Ἡ οἰκτρὴ ἀποτυχία τῆς στρατιωτικῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ 680 μέσα σὲ τενάγη τοῦ Δούναβη καὶ ἡ ταπεινωτικὴ εἰρήνη τοῦ 681 πού ἦταν ἀναμνήσεως νωπές, ἡ ὑποχρέωση καταβολῆς φόρου καθὼς καὶ τό γεγονός ἀκόμη ἐπὶ τὰ νομαδικὰ καὶ ἀνήσυχα βουλγαρικὰ φύλα ἔχοντας ἀποκτήσει συνείδηση τῆς δυνάμεώς τους πιθανότατα θά πρόβαιναν σέ ληστρικές ἐπιδρομές, πρὸς τὸ νά ἦταν οἱ λόγοι πού ὤθησαν τό νεαρὸ αὐτοκράτορα στή διάλυση τῆς βυζαντινοβουλγαρικῆς εἰρήνης καὶ στήν ἀπόφαση τῆς ἐκστρατείας⁸.

Καὶ ἡ στιγμή ἦταν πράγματι κατάλληλη. Ἡ ἀποφασιστικὴ νίκη τοῦ Κωνσταντῖνου Δ΄ κατὰ τῶν Ἀράβων τό 678⁹ καθὼς καὶ οἱ ἐσωτερικὲς ἐπιπτώσεις πού τάραζαν τό ἀραβικὸ κράτος¹⁰ δημιουργοῦσαν συνθήκες εὐνοϊκῆς γιὰ τὸ Βυζάντιο στήν Ἀνατολή. Τό 685 ἡ ἀνανέωση τῆς συνθήκης εἰρήνης μετὰ τὸν Ἀβιμελέχ καὶ Ἰουστινιανοῦ ὑποχρέωσε τοὺς Ἀραβες νά ἀυξήσουν τό ποσὸ τοῦ φόρου πού εἶχαν ὑποχρεωθεῖ νά καταβάλλουν στὸν Κωνσταντῖνο

5. *Θεοφ.* 364. 8-9. -*Νικηφ.* 36. 17-18. -Πρβ. καὶ *Λέοντα Γραμματικὸ* 163.1: «ἔλυσε δὲ κατὰ τῆ τῶν Βουλγάρων εἰρήνην». -*Γ. Κεδρῆν* I. 771. 23: «Τῷ γ' ἔτει ἐπεστράτευσεν Ἰουστινιανὸς κατὰ Σθλαβίνων καὶ Βουλγάρων». -*Ἰω. Ζωναρὰ* III. 229. 12: «οὗτος ὁ βασιλεὺς ἔλυσε καὶ τὰς πρὸς τοὺς Βουλγάρους σπονδὰς». -*Siegherti Gemblacensis Chronica* a. 689 (σ. 327): «Justinianus pax cum Bulgaribus pactam solvit...».

6. *Θεοφ.* 359.19 κέ. -*Νικηφ.* 35. 24-25.

7. Ὁ δυτικὸς χρονογράφος *Sieghertus Gemblacensis*, *Chronica* (σ. 326), ὁ ὁποῖος ἐσφαλμένως τοποθετεῖ τό γεγονός στό 680, λέγει ὅτι ἀπό τότε ἡ Βουλγαρία εἰσέρχεται στήν ἱστορία: «Aethi regnum Bulgarum adnotandum est...».

8. Κατὰ τόν *Ἰω. Ζωναρὰ* III. 229. 12 κέ: «ἔλυσε καὶ τὰς πρὸς τοὺς Βουλγάρους σπονδὰς, ἄνεχόμενος δασμούς παρέχειν αὐτοῖς». Πρβ. *J. B. Hury*, *A History of the Later Roman Empire* London 1889 (ἀνατ. Amsterdam 1966) σ. 336: «...Justinian dissolved the peace which his father had made by refusing to pay the stipulated tribute». -*St. Runciman*, *A History of the First Bulgarian Empire*, London 1930, σ. 30: «...Annoyed at paying a tribute to the barbarians, he so broke the peace of 680, and in 689 invaded Bulgar territory...». -*P. Lemerle*, *Invasions et migratic dans les Balkans depuis la fin de l' époque romaine jusqu' au VIIIe siècle*, R.H. 211 (1954) 3: «Justinien II. rompit les accords conclus par Constantin IV avec les Bulgares -c'est-à-dire, je pense, refusa de verser les subsides convenus-». -*C. Head*, *Justinian II of Byzantium*, Madison Wisconsin 1972, σ. 36: «Justinian had staunchly refused the Bulgars their annual subsidy». -Καὶ μιὰ ὑπόθεση τοῦ *Κ. Παπαρηγόπουλου*, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθους*, Ἀθήναι 1925 (ἐκδ.) 3.1, σ. 257 ὁ λόγος τῆς διαλύσεως τῆς εἰρήνης ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι οἱ Ἀραβιοὶ ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς εἶχαν ὑποκινήσει πρὸς ἀντιπερισπασμὸ τοὺς Σλάβους καὶ τὴν ἀναμνήσεως τους Βουλγάρους σέ ἐπιδρομές.

9. *Θεοφ.* 353. 25 κέ.

10. *Θεοφ.* 360. 27 κέ. καὶ 363. 21 κέ.

Δ' και ακόμη να παραχωρήσουν στον 'Ιουστινιανό τό μισό τῶν φόρων τῆς Κύπρου, 'Αρμενίας και 'Ιβηρίας¹¹. Τό 686 ὁ 'Ιουστινιανός ἐπωφελοῦμενος τίς νέες ταραχές πού ξέσπασαν στό ἀραβικό κράτος κατανικᾶ μέ τό στρατηγό του Λεόντιο τόν ἀραβικό στρατό στήν 'Αρμενία και εἰσπράττει νέο βαρῦ φόρο ἀπό τή χώρα αὐτή καθώς και ἀπό τήν 'Ιβηρία, 'Αλβανία, Βουκανία και Μηδία¹².

'Η εὐνοϊκή αὐτή γιά τούς Βυζαντινούς κατάσταση τῶν πραγμάτων τῆς 'Ανατολῆς ἐπέτρεψε στόν 'Ιουστινιανό νά στραφεῖ ἀπερίσπαστος πρὸς τούς Βουλγάρους και Σλάβους. Τό 688 λοιπόν ἐπικεφαλῆς ἰσχυροῦ στρατοῦ ἐξεστράτευσε κατά τῶν Βουλγάρων και τῶν Σκλαυινιῶν¹³.

Ποιά εἶναι ἀκριβῶς ἡ πορεία πού ἀκολούθησε ὁ βυζαντινός στρατός βαδίζοντας πρὸς τίς περιοχές τῶν Βουλγάρων και Σλάβων δέν εἶναι γνωστό, ἐφόσον οἱ πηγές δέν ἐκφράζονται λεπτομερειακά¹⁴. Εἶναι φυσικό ὡστόσο ὅτι, ἐφόσον ὁ 'Ιουστινιανός εἶχε διαλύσει τήν εἰρήνη μέ τούς Βουλγάρους, στράφηκε πρὸς τά βουλγαρικά σύνορα στά βόρεια τῆς Θράκης¹⁵. Τό γεγονός ἀκόμη ὅτι μετέφερε τά ἱππικά στρατεύματα στή Θράκη¹⁶ μᾶς ὁδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι ὁ 'Ιουστινιανός ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ του ξεκινώντας ἀπό τήν 'Αδριανούπολη, βασικό ὀρμητήριο τῶν ἐπιχειρήσεων στή Βαλκανική, κατευθύνθηκε πρὸς Β.¹⁷ Στήν πορεία του πρὸς Β. ὁ 'Ιουστινια-

11. *I. Καραγιαννόπουλος*, 'Ιστορία Β' 96-97 μέ τίς σχετικές πηγές.

12. *I. Καραγιαννόπουλος*, 'Ιστορία Β' 97 μέ τίς σχετικές πηγές.

13. *Θεοφ.* 364. 11 κέ.: «Τούτῳ τῷ ἔτει ἐπεστράτευσεν 'Ιουστινιανός κατά Σκλαυινίας και Βουλγαρίας». -Γιά τό ζήτημα τῆς χρονολογίας αὐτῆς τῆς ἐκστρατείας, πού κατά τή γνώμη μου δέν ἀποτελεῖ πρόβλημα γιατί ὅλα τά γεγονότα μποροῦν νά ἐνταχθοῦν μέσα στό 688, δηλαδή στόν τρίτο χρόνο τῆς βασιλείας τοῦ 'Ιουστινιανοῦ Β', βλ. *A. Στράτος*, Τό Βυζάντιον στόν Ζ' αἰῶνα, τόμ. Στ', 'Αθήναι 1977, σ. 21 κέ.

14. Ὁ *Θεοφάνης* γράφει σχετικά 365.5 κέ.: «παρέλυσε δέ και τήν μετά τῶν Βουλγάρων παγιωθείσαν εἰρήνην διαταράξας τούς ὑπό τοῦ οἰκείου πατρὸς ἐνορδίνους γεγονότας τύπους, και κελεύει περάσαι ἐπί τήν Θράκην τά καβαλλαρικά θέματα βουλόμενος τούς τε Βουλγάρους και τās Σκλαυινίας αἰχμαλωτίσαι».

15. *Θεοφ.* 364. 11 κέ.: «... ἐπεστράτευσεν 'Ιουστινιανός κατά Σκλαυινίας και Βουλγαρίας. Και τούς μὲν Βουλγάρους πρὸς τό παρὸν ὑπνητηκότας ᾤθησεν...».

16. *Θεοφ.* 364. 8: «... κελεύει περάσαι ἐπί τήν Θράκην τά καβαλλαρικά θέματα...».

17. *Μάρθα Γρηγορίου-Ιωαννίδου*, Τό ἐπεισόδιο τοῦ Κοῦβερ 82 και σημ. 54. -Ὁ *G. Ostrogorsky*, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München 1963, σ. 108-9 χωρὶς νά καθορίζει λεπτομερειακά τήν πορεία τῆς ἐκστρατείας γράφει: «'Η πορεία τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς διαφωτίζει στό ἑπακρο τήν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε τότε στά Βαλκάνια. Γιά νά φθάσει δηλαδή ὁ αὐτοκράτορας ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη στή Θεσσαλονίκη χρειάστηκε νά συγκροτήσει ἕνα στρατό εἰδικά γιά τό σκοπό αὐτό και νά διασχίσει μιὰ περιοχή πού κατεῖχαν οἱ Σλάβοι». Εἶναι φανερό ὅτι ἡ περιγραφή τοῦ *Ostrogorsky* δέν ἀποδίδει τό νόημα τῶν πηγῶν (βλ. σημ. 14 και 15) - Ὁ *Στ. Κυριακίδης*, στή βιβλιοκρισία τοῦ *A. A. Vasiliev*, *An Edict of the Emperor Justinian II. September 688*, *Μακεδονικά* 2 (1941-1952) 758 ἀναφερόμενος στήν πορεία τῆς ἐκστρατείας παρατηρεῖ μόνο ὅτι «ὀρμηθεὶς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐρχεται εἰς κλεισοῦραν τοῦ Στρυμόνος (τοῦ Ρουπελίου)...».

νός βρέθηκε άντιμέτωπος μέ τούς Βουλγάρους¹⁸, τούς όποιους, όπως μάς πληροφορεί ό Θεοφάνης, «πρός τό παρόν ύπηνηκότας ώθησεν»¹⁹. "Έτσι ό 'Ιουστινιανός στην πρώτη σύγκρουσή του μέ τούς Βουλγάρους περιορίστηκε sé άπλή «πρός τό παρόν» άπόθηση χωρίς νά τραπεί sé συστηματική καταδίωξη και καταστροφή τους. Στή συνέχεια ό Θεοφάνης διηγείται: «μέχρι δέ Θεσσαλονίκης έκδραμών, πολλά πλήθη τών Σκλάβων τά μέν πολέμω, τά δέ προσρύνετα παραλαβών εις τά του 'Οψικίου διά τής 'Αβύδου περάσας κατέστησε μέρη»²⁰. Η πληροφορία του Θεοφάνη φαίνεται νά περικλείει πολλά γεγονότα: πόλεμο και ύποταγή Σλάβων, παράδοση άλλων και μεταφορά τους στό 'Οψίκιο διά τής 'Αβύδου. "Όλα αυτά δέν μπορούσαν νά γίνουν συγχρόνως. Θά πρέπει νά δεχτούμε ότι ό 'Ιουστινιανός, άφού νίκησε και υπέταξε τούς Σλάβους, άπό τή Θεσσαλονίκη πιά όργάνωσε τή μεταφορά τους στην 'Ασία.

"Ας εξετάσουμε τώρα κατά τή διάρκεια ποιās πορείας συνέβησαν αυτά.

'Ο 'Ιουστινιανός, όπως είδαμε, ύστερα άπό μία πρώτη σύγκρουση έγκατέλειψε τήν έπιχείρηση κατά τών Βουλγάρων. Οί λόγοι πού έκαναν τόν 'Ιουστινιανό νά περιοριστεί sé άπόθηση μόνο τών Βουλγάρων και νά μήν προχωρήσει sé περαιτέρω καταδίωξη και όριστική κατανίκηση δέν μάς είναι γνωστοί. Κατά τή γνώμη μου θά πρέπει νά ξεκίνησαν κατ' άρχήν άπό τήν πολεμική τακτική τών Βουλγάρων αλλά και άπό τήν εκ μέρους του αυτοκράτορα επί τόπου εκτίμηση τής καταστάσεως και τής άμεσότητας του κινδύνου. 'Από τίς πρώτες κιόλας πολεμικές συγκρούσεις έναντίον τών

18. 'Η *ΑΙ. Χριστοφιλοπούλου*, Βυζαντινή 'Ιστορία Β' Ι (610-867), 'Αθήνα 1981, σ. 364 ή όποια σχετικά μέ τήν πορεία του 'Ιουστινιανού Β' παρατηρεί ότι «πρέπει κατά τήν πορείαν προς τήν Δύσιν νά έπέλεξε μίαν τών δύο νοτιωτέρων του Αίμου όδικών άρτηριών άπό 'Ανατολών προς Δυσμάς, όπου, ώς φαίνεται, ένεφανίζοντο Βούλγαροι...» άποφεύγει νά διευκρινίσει ποιά νοτιότερη όδό έννοεί αυτή τής 'Αδριανουπόλεως-Φιλιππουπόλεως-Σαρδικής ή τήν 'Εγνατία όδό; 'Εάν έννοεί τήν 'Εγνατία τότε μοιραία κατεβάζει τούς Βουλγάρους μέχρι τήν Καλλιπόλη, γεγονός πού δέν βρίσκει κανένα στήριγμα στις πηγές. "Αν πάλι δέχεται ότι ό 'Ιουστινιανός ακολούθησε τή βορειότερη όδό 'Αδριανουπόλεως-Φιλιππουπόλεως, όπου συνάντησε τούς Βουλγάρους τούς όποιους, άφού άπόθησε, συνέχισε τό όρόμο του, τότε φαίνεται ότι δέχεται ότι δεχθήκαμε ήδη έμεις. Βλ. *Μάρθα Γρηγορίου-Ίωαννίδου*, Τό έπεισόδιο του Κοδβερ 82.

19. *Θεοφ.* 364. 12-13. - *Γ. Κεδρής* Ι. 772.1. - 'Η άπουσία του έπεισοδίου αυτού στους άλλους χρονογράφους καθώς και οι άγαθές σχέσεις πού άνέπτυξε ό 'Ιουστινιανός μέ τούς Βουλγάρους άργοτερα όδηγούν τόν *Α. Στράτο*, Τό Βυζάντιον στον Ζ' αιώνα, τόμ. Στ' 25 στό συμπέρασμα ότι «εάν είναι άκριβές αυτό πού άναφέρεται ότι συνήντησε τούς Βουλγάρους, τότε θά έπρόκειτο περί έπιδρομής Βουλγαροσλάβων και όχι του στρατού του Κράτους των». 'Εφόσον όμως ό 'Ιουστινιανός είχε διαλύσει τήν ειρήνη μέ τούς Βουλγάρους και σκοπός τής εκστρατείας του ήταν «τούς τε Βουλγάρους και τās Σκλαυινίας αιχμαλωτίσαι» είναι φυσικό νά πιστέψουμε ότι ό βυζαντινός αυτοκράτορας βαδίζοντας προς τίς περιοχές τους συναντήθηκε και συγκρούστηκε καθ' όδόν μέ τμήματα του στρατού του έπίσημο βουλγαρικό κράτος, πού πιθανόν ένεργώντας ληηστικές έπιδρομές έξω άπό τά σύνορα του κράτους τους νά βρίσκονταν στις βόρειες περιοχές τής Θράκης κάτω άπό τόν Αίμο.

20. *Θεοφ.* 364. 13-15. - *Νικηφ.* 36. 18-22.

Βουλγάρων επί Κωνσταντίνου Δ' τό 680²¹ είχε γίνει φανερό ότι οι Βούλγαροι απέφευγαν τις άνοιχτές μάχες και τις κατά μέτωπον συγκρούσεις μέ τόν τακτικό βυζαντινό στρατό²². Περιορίζονταν στην τακτική του άνταρτοπολέμου ύποχωρώντας έγκαιρώς στά κρυσφήγετά τους και καιροφυλακτώντας την κατάλληλη στιγμή για νά έπιτεθούν αιφνιδιαστικά. Πικρή πείρα αυτής τής τακτικής είχαν δοκιμάσει τά στρατεύματα του Κωνσταντίνου Δ', όταν άναγκασμένα νά τους καταδιώκουν μέσα στά έλη του δέλτα του Δούναβη, έχασαν τή συνοχή τους για νά καταλήξουν άργότερα σέ άτακτη ύποχώρηση και νά μεταβληθούν από διώκτες σέ διωκόμενους²³. Έτσι ύστερα από την πρώτη συμπλοκή και ύποχώρηση των Βουλγάρων ό 'Ιουστινιανός Β', πού θά πρέπει νά γνώριζε την τακτική τους, απέφυγε νά αναλώσει τις δυνάμεις του σέ έπίμονες καταδιώξεις και νά χρονοτριβήσει. Πολύ πιθανό είναι άκόμη ότι ό αυτοκράτορας είχε πληροφορηθεί ότι οι κινήσεις των σλαβικών φύλων ήταν περισσότερο επικίνδυνες και έκρινε ότι ή άντιμετώπισή τους ήταν τή στιγμή εκείνη περισσότερο έπείγουσα.

Έτσι ό 'Ιουστινιανός μετά τους Βουλγάρους κατευθύνθηκε ΝΔ.²⁴ πρós τή Φιλιπούπολη μέ άπώτερο στόχο του τις Σκλαυινίες του Στρυμόνα για νά έκπληρώσει τό δεύτερο σκοπό τής έκστρατείας του, νά πλήξει δηλαδή τις έστίες των Σλάβων. Στή Φιλιπούπολη ό 'Ιουστινιανός συνάντησε τή μεγάλη όδική άρτηρία πού από την Κωνσταντινούπολη και διαμέσου 'Αδριανουπόλεως-Φιλιππουπόλεως-Σόφιας κατέληγε στό Σίρμιο²⁵. Αυτή την άρτηρία προφανώς άκολούθησε μέχρι τό σημ. Μπέλοβο, όπου ή όδός διακλαδίζεται πρós Β. πρós τή Σόφια και ΝΔ. πρós τό σημ. Σιμιτλί. Στο Μπέλοβο ό βυζαντινός αυτοκράτορας πήρε τή ΝΔ. διακλάδωση πού περνά σήμερα από τις πόλεις Γιακορούντα, Μπελίτσα, Ραζλόγκ, Σιμιτλί και έφθασε στην κοιλάδα του Στρυμόνα την όποία άκολούθησε ώσπου νά στραφεί πρós τή Θεσσαλονίκη.

Η πορεία τής τελικής φάσεως τής έκστρατείας του διαμέσου τής κοιλάδας του Στρυμόνα πρós τή Θεσσαλονίκη υπήρξε νικηφόρα. «Πολλά πλήθη των Σκλάβων» ύποταγμένα μέ τή δύναμη των όπλων ή «προσρύνετα» κάτω από την πίεση τής άνάγκης μεταφέρθηκαν στη Βιθυνία, στό θέμα του

21. *Θεοφ.* 358. 11 κέ. -*Νικηφ.* 34. 20 κέ.

22. *Θεοφ.* 358. 20 κέ.: «τοϋτο δέ τό άθρόον και παμπληθές τής παρατάξεως οι Βούλγαροι θασαάμενοι, τής έαυτών άπεγνωκότες σωτηρίας εις τό προλεχθέν όχύρωμα (δηλ. τόν "Ογλο) καταφεύγουσι και έαυτους άσφαλιζονταί».

23. *Θεοφ.* 358. 23 κέ. -*Νικηφ.* 35. 5 κέ. -Βλ. και *Ι. Καραγιαννόπουλος*, 'Ιστορία Β' 92-3.

24. Πρβ. και *J. B. Bury*, *Later Empire II*. 336: «Justinian first marched northwards against the Bulgarians, whom he repulsed and then turned westwards against the Slavonic settlements in the neighbourhood of Thessalonica». -*Ι. Καραγιαννόπουλος*, 'Ιστορία Β' 98: «Τό 688 επί κεφαλής του στρατου του ώρμησεν εναντίον των Βουλγάρων, τους ένίκησεν, αλλά δέν τους κατεδίωξεν ύποχωρήσαντας, άντ' αυτού δέ έστράφη νοτιοδυτικάς πρós Θεσσαλονίκην...».

25. Βλ. *Ι. Καραγιαννόπουλος*, Χάρται μέσης βυζαντινής περιόδου (565-1081), Θεσσαλονίκη 1981, σχ. 39.

‘Οψικίου,²⁶ όπου ο ‘Ιουστινιανός συγκρότησε από αυτούς ένα ιδιαίτερο σλαβικό στρατιωτικό σώμα με Σλάβο αρχηγό και «επωνόμασεν αυτούς λαόν περιούσιον» όπως λέγει ο Θεοφάνης²⁷. ‘Η ενέργεια αυτή του αυτοκράτορα²⁸ εξυπηρετούσε ένα διπλό σκοπό: αποδυνάμωνε από τή μιά μεριά αριθμητικά τό σλαβικό όγκο τής Μακεδονίας και εξουδετέρωνε σημαντικά τήν άπειλή τους στην περιοχή· από τήν άλλη μεριά μεταφέροντάς τους στην καρδιά τής αυτοκρατορίας τούς άποσυνέδεε από τό σλαβικό τους περιβάλλον και τούς μετέτρεπε με τήν ένταξή τους στό βυζαντινό στρατό σέ έπωφελή για τό κράτος στοιχεία²⁹.

26. *Θεοφ.* 364. 13-15. -*Νικηφ.* 36. 19-22.

27. *Θεοφ.* 365. 30 κέ.: «Τούτφ τῷ έτει έπελέξατο εκ τῶν μετοικισθέντων υπ' αυτού Σκλάβων και έστράτευσε χιλιάδας λ' και όπλισας αυτούς επωνόμασεν αυτούς λαόν περιούσιον, άρχοντά τε αυτών Νέβουλον τούνομα». -Πρβ. και *Νικηφ.* 36. 22 κέ. -‘Ο αριθμός τών 30.000 άνδρῶν που «έστράτευσε» ο ‘Ιουστινιανός σύμφωνα με τούς χρονογράφους καθώς και ο αριθμός τών 20.000 από αυτούς που κατά τόν Θεοφάνη (366. 19) αυτομόλησαν στους ‘Αραβες στή μάχη τής Σεβαστούπολης (692) φαίνονται υπερβολικοί σέ σχέση με τά αριθμητικά δεδομένα τών στρατολογουμένων βυζαντινών τμημάτων στό θέμα του ‘Οψικίου ή ακόμη και αναλογικά προς τό σύνολο τών βυζαντινών μαχιμών δυνάμεων. ‘Ωστόσο τό ζήτημα αυτό δέν προβλήματισε πολλούς έρευνητές. ‘Ο Στ. *Κυριακίδης*, σχετικά με τό σύνολο τών μετοικισθέντων Σλάβων παρατηρεί απλώς τά έξής στή βιβλιοκρισία του *A. A. Vasiliev*, *An Edict 756*: «‘Επομένως τό σύνολον, έφ' όσον μάλιστα ο μετοικισμός έγένετο σύν γυναιξί και τέκνοις, πρέπει νά ήτο πολύ μεγαλύτερον ίσως μεγαλύτερον τών 80.000 εις όσους ύπολογίζει αυτό ο *Lamanski*. ‘Εάν μάλιστα ύπολογισωμεν ώς συνήθως εκάστην οικογένειαν προς πέντε άτομα, θά ήδύνατο ο αριθμός νά αναβιβασθῆ και εις 150.000.». -Πρβ. και *K. ‘Αμαντο*, ‘Ιστορία του βυζαντινού κράτους Α’ (395-867)³, ‘Αθήναι 1963, σ. 322. -*P. Charanis*, *Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century*, *DOP*. 13 (1959) 42-43 και του ίδιου, *The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire*, *Comparative Studies in Society and History* 3 (1961) 143. ‘Ο *Charanis* θεωρεί υπερβολικό όχι τόν αριθμό τών 30.000 στρατολογημένων Σλάβων αλλά τόν αριθμό τών 20.000 που διέφυγαν στους ‘Αραβες. -Πρβ. και πρόσφατα *C. Mango*, *Byzantium: The Empire of New Rome*, 1980, σ. 26. Σύμφωνα όμως με νεότερες άπόψεις, που στηρίζονται στην περισσότερη άληθοφανή πληροφορία του *Μιχαήλ Σύρου (J.B. Chabot*, *La Chronique de Michel le Syrien*, *patriarche jacobite d' Antioche 1116-1119*, Paris 1899-1910, τόμ. II, σ. 270) δτι κατά τή μάχη τής Σεβαστούπολης διέρρησαν προς τούς ‘Αραβες 7.000 Σλάβοι, θεωρείται πιό πιθανό δτι στόν αριθμό τών 30.000 που παραδίδουν οι πηγές περιλαμβάνονταν όχι μόνο οι στρατολογημένοι αλλά και οι οικογένειες τών έποικισθέντων Σλάβων. Βλ. *M. Graebner*, *The Slavs in Byzantine Populations Transfers of the Seventh and Eighth Centuries*, *Études balkaniques* 11 (1975), τεύχος I, σ. 42-43. -*ΑΙ. Χριστοφιλοπούλου*, *Βυζαντινή ‘Ιστορία Β’ I*, σ. 76 σημ. 3 και σ. 365 και *Γ. Θεοχαρίδη*, ‘Ιστορία τής Μακεδονίας κατά τούς μέσους χρόνους (285-1354), *Θεσσαλονίκη* 1980, σ. 190-1.

28. Μέσα στά πλαίσια τής έποικιστικής πολιτικής του ‘Ιουστινιανού Β’ έντάσσεται και ο έξοικισμός τών 12.000 Μαρδαϊτών του Λιβάνου τό 688 (*Θεοφ.* 363. 8 κέ. και 364. 5. -Πρβ. και *Νικηφ.* 36. 26-28) και ο έξοικισμός τών Κυπρίων στην Κύζικο τό 691 (*Θεοφ.* 365. 9 κέ.). Μιά ακόμη έποικιστική ενέργεια του ‘Ιουστινιανού αναφέρεται από τόν *Κων/νο Πορφυρογέννητο*, *Περί Θεμάτων I*. 27 (σ. 85. 25 κέ., εκδ. *A. Pertusi*), ή έγκατάσταση «Σκυθών» στίς όρεινές περιοχές του Στρυμόνα.

29. Κατά τόν *G. Ostrogorsky*, *Geschichte* 110 ή έγκατάσταση τών σλαβικών φύλων στόν

Βέβαια ὁ δεύτερος τουλάχιστον ὑπολογισμὸς τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα δέν πέτυχε. Ἄλλωστε τὸ παρελθόν θά ἔπρεπε νά τόν ἔχει διδάξει, γιατί παρόμοια μεταφορὰ σλαβικῆς μάζας εἶχε πραγματοποιήσει καί ὁ Κώνστας Β΄ στή Μ. Ἀσία³⁰ χωρίς ὡστόσο ἡ προσπάθειά του νά ἐντάξει τὰ σλαβικά στοιχεῖα στίς τάξεις τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ ν' ἀποδειχθεῖ ἐπιτυχημένη καί ὠφέλιμη. Τό 664 πέντε χιλιάδες ἀπό τούς στατολογημένους Σκλαβηνοῦς τοῦ Κωνσταντα αὐτομόλησαν στούς Ἄραβες καί ἐγκαταστάθηκαν στή Συρία³¹.

Παρόμοια ὑπῆρξε καί ἡ συμπεριφορὰ τοῦ σλαβικοῦ στρατιωτικοῦ σώματος πού συγκρότησε ὁ Ἰουστινιανός Β΄, ὅταν χιλιάδες ἀπό τούς στατολογημένους Σλάβους —κατά τὸ Θεοφάνη 20.000— μαζί μέ τόν ἀρχηγό τους Νέβουλο προσχώρησαν στούς Ἄραβες μέ ἀποτέλεσμα νά ὑποστοῦν οἱ Βυζαντινοί τή φοβερή ἦττα στή Σεβαστούπολη τῆς Ἀρμενίας³². Αὐτό ἀσφαλῶς δέν σημαίνει ὅτι δέν ὑπῆρξαν καί ἄλλοι Σλάβοι πού ὑπρέτησαν ὡς στρατιῶτες, ὅταν καί ἐφόσον οἱ περιστάσεις τὸ καλοῦσαν. Στούς ἐπόμενους αἰῶνες³³ σλαβικά στρατιωτικά σώματα ἐξακολούθησαν νά παραμένουν στίς τάξεις τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ καί νά χρησιμοποιοῦνται ὡς μάχιμες δυνάμεις στίς στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις χωρίς νά δημιουργήσουν ποτέ προβλήματα³⁴, καθὼς μέ τήν πάροδο τῶν αἰῶνων ἀφομοιώθηκαν ἀπό τὸ

Ἄσκιον πέρα ἀπὸ τήν αὔξησιν τῶν δυνάμεων τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ ἐπέφερε καί σοβαρὴ οἰκονομικὴ ἀναγέννησις τῆς περιοχῆς πού εἶχε ἐρημωθεί ἀπὸ τίς ἐχθρικές ἐπιδρομές.

30. *Ι. Καραγιαννόπουλος*, Ἱστορία Β΄ 83 μέ πηγές.

31. *Θεοφ.* 348. 16 κέ.: «ἐπεστράτευσεν ὁ Ἀβδερραχμάν, ὁ τοῦ Χαλέδου, τὴν Ῥωμανίαν καί ἐν αὐτῇ ἔχειμασε καί πολλὰς ἐλυμήνατο χώρας. Οἱ δὲ Σκλαυνοὶ τούτῳ προσρύντες σὺν αὐτῷ ἐν Συρίᾳ καθῆλον χιλιάδες πέντε, καί ὠκίσθησαν εἰς τὴν Ἀπαμέων χώραν ἐν κώμῃ Σελευκοβόλῳ». Ὁ Θεοφάνης ἀναφέροντας ἐδῶ «Ῥωμανία» ἐννοεῖ τὴ Μ. Ἀσία πού ἦταν καί ὁ κατ' ἐξοχὴν στόχος τῶν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν. (Πρβ. *Η. Ahrweiler*, *L' Asie Mineure et les invasions arabes, VIIe-IXe siècles*, RH. 277. 1, 1962, 2-3). -Βλ. καί *P. Charanis*, *The Slavic Element in Byzantine Asia Minor in the Thirteenth Century*, *Byzantion* 18 (1946/48) 70 καί σημ. 3. -Τοῦ ἴδιου, *Transfer of Population* 143.

32. *Θεοφ.* 365. 30 κέ. -Πρβ. καί *Νικηφ.* 36. 25 κέ. -*Η ΑΙ. Χριστοφιλοπούλου*, Ἱστορία Β΄ 1, σ. 366 συμπεραίνει βάσει τῶν σφραγίδων (*G. Zacos.-A. Vegler*, *Byzantine Lead Seals*, Basel 1972, ἀριθ. 186α, 186β, 187, 188, 2764) ὅτι μετὰ τὴν αὐτομολία τῶν Σλάβων στή μάχῃ τῆς Σεβαστούπολης τὸ κράτος ἔθεσε ὑπὸ ἐλεγχὸ τούς Σλάβους ἐποίκους τῆς Μ. Ἀσίας καί γιὰ νά μειώσῃ τόν κίνδυνο τῆς συμπράξεώς τους ἐναντίον τῆς αὐτοκρατορίας τούς διασκόρπισε σὲ εὐρύτερο χῶρο.

33. Ἐγκατάστασις Σλάβων στή Μ. Ἀσία ἔγινε καί ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε΄, ὅταν μετὰ τὴ μάχῃ τῶν Μαρκελλῶν τὸ 759 ἐξαιτίας τῶν ἐσωτερικῶν ταραχῶν πού ἀκολούθησαν στή Βουλγαρία, μεγάλες σλαβικὲς μάζες δραπετεύσαν καί προσέφυγαν στὸν Κωνσταντῖνο ὁ ὁποῖος τίς ἐγκατέστησε στή Βιθυνία κοντὰ στὸν ποταμὸ Ἀρτάνα. Βλ. *Θεοφ.* 432. 27-29 καί *Νικηφ.* 68. 27 κέ. ὁ ὁποῖος μιλά γιὰ 208.000 Σλάβους. Βλ. *P. Charanis*, *Slavic Element* 76 κέ. -*Η ΑΙ. Χριστοφιλοπούλου*, Ἱστορία Β΄ 1, σ. 126 βλέπει στήν ἐξοδο αὐτῇ τῶν χιλιάδων Σλάβων καί «ἀντίδρασιν τῶν Παλαιοβουλγάρων εἰς τὴν ἀφομοίωσιν τοῦ σλαβικοῦ στοιχείου».

34. Σκλαβηθισμοὶ τοῦ Ἄσκιου ἀναφέρονται μεταξὺ τῶν μαχίμων δυνάμεων πού στάλθηκαν στήν ἐπιχείρησις ἐναντίον τῆς Κρήτης τὸ 944: *Κων/νου Πορφ.*, *De Cer.* 662. 22, 666. 15, 669. 10 (CB.) ὅσο καί στήν ἀνάκτησή της τὸ 960: *Συν. Θεοφ.* 474. 10 κέ. (CB.). Πρβ. καί *G.*

βυζαντινό περιβάλλον και έχασαν βαθμηδόν τήν ἐθνική τους ταυτότητα³⁵.

Ὁ Ἰουστινιανός Β΄ μέ τήν κατανίκηση τῶν Σλάβων τοῦ Στρυμόνα καί τόν ἐξοικισμό τους ἔφερε σέ πέρας μέ ἐπιτυχία καί τό δεύτερο μέρος τῆς ἀποστολῆς του. Ἡ ἐπιτυχία του πράγματι καί ἐντυπωσιακή καί σημαντική ἦταν, ὅσο καί ἂν οἱ χρονογράφοι ἀποφεύγουν νά τήν σχολιάσουν εὐνοϊκά³⁶. Οἱ νίκες του ἀποκαθιστοῦσαν τό κλονισμένο κύρος τῆς αὐτοκρατορίας στήν περιοχὴ αὐτή³⁷. Συνείδηση τοῦ μεγέθους αὐτῆς τῆς ἐπιτυχίας πρέπει νά εἶχε προπαντός ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας. Στήν Θεσσαλονίκη, ὅπου κατέληξε ἀποδίδοντας τήν αἴσια ἔκβαση τοῦ ἐγχειρήματός του στή βοήθεια τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, δώρισε σέ ἐνδειξη εὐγνωμοσύνης μέ διάταγμα τοῦ ἔτους 688/9 πού σῶζεται σέ ἐπιγραφή, ἄλυκή στό ναό τοῦ πολιούχου ἁγίου: «... πείραν σύμμαχον ελληφότων ἡμῶν τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου, ἐν τοῖς παρ' ἡμῶνπραχθεῖσιν κατὰ τῶν αὐτοῦ τε καί ἡμῶν πολέμιων διαφόροις πολέμοις...»³⁸. Πρέπει νά πιστέψουμε πῶς ἡ ἀπήχηση τοῦ κατωρθώματος αὐτοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπῆρξε τόσο μεγάλη, ὥστε νά ἐπιζήσει ἡ ἀνάμνησή του στοὺς κατοπινούς αἰῶνες, ὅπως τουλάχιστον μαρτυρεῖ ἐπιγραφή πάνω σέ μωσαϊκό τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων τοῦ σῶζεται σήμερα στό μουσεῖο τοῦ Sassofergato: «ὦ μεγαλομάρτυς Δημήτριε μεσίτευσον πρὸς Θεόν, ἵνα τῷ πιστῷ σου δούλῳ τῷ ἐπιγείῳ βασιλεῖ Ῥωμαίων Ἰουστινιανῷ δοίη μοι νικῆσαι τοὺς ἐχθροὺς μου καί τούτους ὑποτάξαι ὑπὸ τοὺς πόδας μου»³⁹.

Ostrogorsky, Geschichte 110-111: «ἡ ἐποικιστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ ἀποδείχθηκε βιώσιμη καί ἀναποκρίθηκε στίς ζωτικὲς ἀνάγκες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους».

35. *P. Charanis*, Slavic Element 80-81. -Τοῦ ἴδιου, Ethnic Changes 43.

36. Πρβ. *C. Head*, Justinian II of Byzantium Madison, Wisconsin 1972, σ. 36: «One might expect that so patriotic a move as the refusal of tribute to the barbarian Bulgars would win Justinian commendation from the chroniclers, particularly since his Sklavinian campaign was to turn out very successfully. But no Nikephoros and Theophanes both take the stand that his breaking of the peace established by Constantine IV was but another indication of his folly and overbearing pride».

37. Πρβ. καί *C. Head*, Justinian II, 36.

38. Βλ. *Γ. Θεοχαρίδης*, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας 191 κέ. ὅπου τό κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς καθὼς καί παρατηρήσεις γιά τήν ἱστορία ἀνευρέσεώς της καί τή χρονολόγησή της. -*G. Ostrogorsky*, Geschichte 109 σημ. 2. -Σχετικὰ μέ τήν τοιχογραφία πού συνδέθηκε ἐπίσης μέ τήν εἰσοδὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ στή Θεσσαλονίκη βλ. *Γ. Θεοχαρίδης*, ἔ.ἀ. 195 κέ. -Ὁ *K. Ἀμαντος*, Παρατηρήσεις τινές εἰς τήν Μεσαιωνικὴν Γεωγραφίαν, ΕΕΒΣ. 1 (1924) 47 διατύπωσε τή γνώμη ὅτι στήν ἐκφραση τοῦ Θεοφάνη «μέχρι δέ Θεσσαλονίκης ἐκδραμών (Ἰουστινιανός)... » δέν ἐννοεῖται ἡ πόλη τῆς Θεσσαλονίκης ἀλλὰ τό θέμα Θεσσαλονίκης δηλαδή ἡ κεντρικὴ Μακεδονία. Ὡστόσο ἡ ἀποψη αὐτῆ τοῦ Ἀμάντου δέν εἶναι ὀρθή ἐφόσον τό 688 δέν ὑφίσταται ἀκόμη τό θέμα Μακεδονίας ἢ τό θέμα Θεσσαλονίκης τὰ ὅποια, ὅπως εἶναι γνωστό, δημιουργήθηκαν ἀργότερα, τό θέμα Μακεδονίας στά τέλη τοῦ 8ου αἰ. καί τῆς Θεσσαλονίκης στίς ἀρχές τοῦ 9ου αἰ. Βλ. σχετικὰ *A. Pertusi*, Constantino Porfirogenito de thematibus, Citta del Vaticano 1952, σ. 162 καί 168. -*N. Oikonomidès*, Les listes de préséance byzantines de IXe et Xe siècles, Paris 1972, σ. 349 καί 352. -*Γ. Θεοχαρίδης*, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας 215 κέ. καί 220 κέ.

39. *A. A. Vasiliev*, The Historical Significance of the Mosaic of Saint Demetrius at Sassofergato, DOP. 5 (1950) 32.

Ποιό όμως ήταν τό σχέδιο τοῦ Ἰουστινιανοῦ γιά τήν ἐκπλήρωση τοῦ πρώτου σκοποῦ τῆς ἐκστρατείας του, τήν κατανίκηση δηλαδή τῶν Βουλγάρων, σχέδιο πού, ὅπως εἶδαμε, ἀνέβαλε προσωρινά ὕστερα ἀπό τίς πρώτες συγκρούσεις γιά νά στραφεῖ κατά τῶν Σλάβων;

Δέν εἶναι δυνατόν βέβαια νά πιστέψουμε ὅτι ὁ Ἰουστινιανός θά ἄφηνε ἀπείραχτους τούς Βουλγάρους, ἀφοῦ ἡ διάλυση τῆς εἰρήνης πού εἶχε συνάψει μαζί τους πρόδιδε τήν πρόθεσή του νά τούς ἐξουδετερώσει ὀριστικά. Καί τό σχέδιο τῆς κατανικήσεως τῶν Βουλγάρων σκόπευε κατά τή γνώμη μου νά ἐκτελέσει κατά τήν ἐπιστροφή του. Ἐφόσον σύμφωνα μέ τήν πληροφορία τοῦ Θεοφάνη, ὅταν τούς συνάντησε καθ' ὁδόν «πρός τό παρόν... ὤθησεν», γίνεται φανερό ὅτι ἀνέβαλε ἀπλῶς πρὸς στιγμήν τήν καταδιωξή τους καί ἐπομένως ἔχοντας ἀνοιχτούς λογιαριασμούς ἀποσκοποῦσε σέ μία μελλοντική ἀναμέτρηση πού θά πραγματοποιοῦσε κατά τήν πορεία τῆς ἐπιστροφῆς του.

Ποιά όμως ὁδὸ ἀκολούθησε στήν ἐπιστροφή του; Δυὸ δρόμους μποροῦσε νά ἀκολουθήσει ὁ Ἰουστινιανός: ἢ τήν Ἐγνατία ἢ τήν ὁδὸ πού εἶχε πάρει ἐρχόμενος πρὸς τή Θεσσαλονίκη. Ἡ μόνη πληροφορία πού συνδέεται μέ τά γεγονότα τῆς ἐπιστροφῆς προέρχεται πάλι ἀπό τόν Θεοφάνη: «ἐν δὲ τῷ ὑποστρέφειν αὐτὸν ὁδοστατηθεὶς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐν τῷ στενῷ τῆς κλεισούρας μετὰ σφαγῆς τοῦ οικείου λαοῦ καί τραυματίας πολλῆς μόλις ἀντιπαρελθεῖν ἠδυνήθη»⁴⁰.

Ποιό ἦταν τό στενὸ τῆς κλεισούρας ὅπου ὁ Ἰουστινιανός δέχτηκε τὸν αἰφνιδιασμό τῆς βουλγαρικῆς ἐνέδρας; Ὁ γεωγραφικὸς καθορισμὸς τῆς κλεισούρας καθορίζει τήν ὁδὸ τῆς ἐπιστροφῆς ἀλλὰ ἔμμεσα προσδιορίζει καί τό βάθος τῶν βουλγαρικῶν ἐπιδρομῶν στὶς μακεδονικὲς περιοχές.

Ἐκφράστηκαν δύο κυρίως ἀπόψεις ἀπὸ τούς ἐρευνητές γιά τήν τοποθεσία τῆς βουλγαρικῆς ἐνέδρας: α) ἡ ἄποψη τοῦ V. Besevliev, τοῦ D. Angelon καί τῆς G. Cankova-Petkova, ὅτι εἶναι ἡ ἐκβολὴ τοῦ ποταμοῦ Ρεντίνα στήν Ἐγνατία ὁδὸ⁴¹ ἢ, ὅπως δέχονται οἱ I. Mutafciiev καί I. Dujcev,

40. Θεοφ. 364. 15-18. -Ἡ πληροφορία αὐτὴ τοῦ Θεοφάνη θεωρήθηκε ἀπὸ μερικοὺς ἐρευνητές περιεργῆ καί ὑποπτῆ. Βλ. Α. Στράτος, Τὸ Βυζάντιον στὸν Ζ' αἰῶνα, τόμ. Στ' 26, ἐνῶ ἡ C. Head, Justinian II, 41 ἀπὸ τήν ἀπουσία τοῦ ἐπεισοδίου στήν ἀφήγηση τοῦ Νικηφόρου ὀδηγεῖται στήν ὑπόθεση ὅτι ὁ Θεοφάνης συγχέει τά γεγονότα: «Since this information is found only in Theophanes and not in the generally more reliable work of Nikephoros, it is open to some doubt particularly since Justinian was ambushed by Bulgar enemies on one occasion in his second reign, and Theophanes may simply have been confused as to when this disaster occurred». Κατὰ τή γνώμη μου ἡ Head παρεξηγεῖ τά γεγονότα, ἐφόσον δέν μαρτυρεῖται παρόμοιο γεγονός ἐνεδρεύσεως τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπὸ τούς Βουλγάρους. Στῆ δευτέρη περίοδο τῆς βασιλείας του (705-711) δέχτηκε ἐπίθεση καί ὑπέστη καταστροφὴ στήν Ἀγχιάλο τό 708 ὅχι ὅμως ἀπὸ ἐνέδρα σέ ὄρεινὸ πέρασμα ἀλλὰ ἀπὸ αἰφνίδια ἐπίθεση τῶν Βουλγάρων ἐναντίον τῶν στρατιωτῶν του στοὺς κάμπους, ὅπου «ἀπαραφυλάκτως» εἶχαν διασκορπιστεῖ «ὡς πρόβατα... πρὸς τό συλλέξει χόρτον», ὅπως χαρακτηριστικὰ εἰρωνεύεται ὁ Θεοφάνης 376. 13 κέ.

41. V. Besevliev, Madarskijat Konnik, Sofia 1956, σ. 62, τοῦ ἴδιου, Die protobulgarischen Inschriften, Berlin 1963, σ. 109 καί πρόσφατα Die protobulgarische Periode der bulgarischen

τά στενά του Ἄκοντίσματος μεταξύ του ποταμοῦ Νέστου καί τῆς σημ. Καβάλας⁴². β) ἡ ἄποψη του Στ. Κυριακίδη μέ τόν ὁποῖο συμφώνησε καί ὁ Α. Στράτος ὅτι εἶναι τά στενά του Στρυμόνα (Ροῦπελ) ἢ βορειότερα τά στενά τῆς Κρέσνας⁴³. Τῆ γνώμη του Στ. Κυριακίδη ὅτι πρόκειται γιά τήν κλεισούρα του Στρυμόνα δέχθηκε ἐκφράζοντας ὁμως κάποια ἀμφιβολία καί ὁ P. Lemerle, καί χωρίς ἐπιφύλαξη πρόσφατα ἡ Αἰ. Χριστοφιλοπούλου⁴⁴.

Κατ' ἀρχήν πρέπει νά ἀποκλειστεῖ τό ὀρεινὸ πέρασμα τῆς Ρεντίνας, ἡ περιοχὴ του Ἄκοντίσματος καί ἡ Ἐγνατία ὁδὸς ὡς ὁδὸς ἐπιστροφῆς του βυζαντινοῦ στρατοῦ. Καί τοῦτο γιά λόγους στρατιωτικῆς σκοπιμότητος: ὁ Ἰουστινιανὸς δέν θά ἐπέλεγε γιά τήν ἐπιστροφή του ὁδὸ νοτιότερη καί ἀπομακρυσμένη τόσο ἀπὸ τίς περιοχὲς δράσεως τῶν Βουλγάρων, ἐφόσον γνῶριζε καλά ὅτι στοὺς βορειότερους δρόμους ἐκκρεμοῦσε ἡ ἐπιχείρησις ἐναντίον τῶν Βουλγάρων πού τήν καταπολέμησάν τους εἶχε ἀναβάλλει γιά εὐθετότερο χρόνο⁴⁵. Θά μπορούσε ἴσως νά ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας ἀκολούθησε στήν ἐπιστροφή του τήν Ἐγνατία ἂν ὑπῆρχαν μαρτυρίες γιά παρουσία Βουλγάρων στήν περιοχὴ. Ὅμως καμιά παρουσία Βουλγάρων δέν μαρτυρεῖται ἐδῶ τότε ἀλλά οἱ Βούλγαροι, ὅπως παρατηρεῖ καί ὁ P. Lemerle, κατέβηκαν στήν Α. Μακεδονία τό πρῶτο μισό του 9ου αἰῶνα στά χρόνια του Κρούμου: «Dans la première moitié du IXe siècle, les Bulgares pénétrèrent profondément en Macédoine orientale et occupèrent Philippes»⁴⁶. Ὁ Στ. Κυριακίδης ἀποκλείει τήν Ἐγνατία ὁδὸ προβάλλοντας καί λόγους γεωγραφικοῦς: «Ἐάν ὁ Ἰουστινιανὸς μετὰ τήν ἐπίσκεψιν τῆς Θεσσαλονικῆς ἐπέστρεφεν εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ τῆς συνήθους ὁδοῦ, τῆς Ἐγνατίας, δέν βλέπω πού ἠδύνατο νά περιπέση εἰς σοβαράν ἐνέδραν, ὥστε νά ἀποβάλλῃ μέγα μέρος του στρατοῦ του. Ἡ Ἐγνατία ὁδὸς ἦτο κατὰ τήν ἐποχὴν ἐκείνην, ὅπως καί βραδύτερον, πολὺ μακράν τῶν Βουλγάρων, ἐκτός δέ τούτου τά στενά, διὰ τῶν ὁποίων αὐτὴ διέρχεται ἐκ Θεσσαλονικῆς πρὸς τὴν Θράκην, τῆς Ρεντίνης καί τῶν Σαπαίων, εἶναι ἀσήμαντα, ὥστε νά μὴ ἐπιτρέπουν μεγάλας ἐνέδρας καί

Geschichte, Amsterdam 1980, σ. 170. -D. Angelov, Obrazovane na bulgarskata narodnost, Sofia 1981, σ. 194 -βλ. καί G. Cankova-Petkova, Bulgarians and Byzantines during the First Decades after the Foundation of the Bulgarian State, Byzantinoslavica 24 (1963) 49 σημ. 37.

42. βλ. G. Cankova-Petkova, Bulgarians ἔ.ά. καί I. Dujcev, Fontes graeci historiae bulgaricae III, Cerdicae 1960, σ. 265 ὅπου. 9.

43. Στ. Κυριακίδης, Βιβλιοκρ. του Α.Α. Vasiliev, An Edict 758-9. - Α. Στράτος, Τό Βυζάντιον στον Ζ' αἰῶνα, τόμ. Στ' 26-27.

44. P. Lemerle, Invasions 306. -Αἰ. Χριστοφιλοπούλου, Ἱστορία Β'1, σ. 364 σημ. 2.

45. Ὅπως ὀρθά παρατηρεῖ ὁ Α. Στράτος, Τό Βυζάντιον στον Ζ' αἰῶνα, τόμ. Στ' 26, ἡ Ἐγνατία ὁδὸς ἦταν πολὺ ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τόν Αἴμο, ὅπου ἦταν οἱ περιοχὲς τῶν Βουλγάρων, καί ἡ παρουσία Βουλγάρων τόσο κάτω δέν θά περνοῦσε ἀπαρατήρητη ἀπὸ τίς βυζαντινὲς ἀρχές.

46. P. Lemerle, Philippes et la Macédoine Orientale à l' époque chrétienne et byzantine, Paris 1945, σ. 131.

καταστροφάς»⁴⁷.

Ἡ Αἰ. Χριστοφιλοπούλου, ὅπως καί οἱ ἐρευνητές πού δέχονται ὅτι ὁ Ἰουστινιανός ἐνεδρεύτηκε στήν κλεισούρα τοῦ Στρυμόνα,⁴⁸ ἐφόσον εἶναι βέβαιο ὅτι, ἂν καί «ὀδοστατήθηκε», μπόρεσε ὥστόσο νά «ἀντιπαρέλθει», ἀποδέχονται μοιραῖα πῶς ὁ βυζαντινός αὐτοκράτορας κατευθυνόταν πρὸς τήν ὁδὸ Φιλιππουπόλεως-Κωνσταντινουπόλεως⁴⁹. Ἔτσι τὸ ζήτημα εἶναι ἂν ὁ τόπος τῆς βουλγαρικῆς ἐνέδρας εἶναι τὸ Ροῦπελ ἢ οἱ «δυσχωρίες» τῆς Φιλιππουπόλεως⁵⁰.

Στὴν πρώτη περίπτωση θά εἶχα νά παρατηρήσω ὅτι ἡ κλεισούρα τοῦ Στρυμόνα εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία ἐπικίνδυνο πέρασμα καί πρόσφορο στοὺς ἐχθρικούς αἰφνιδιασμούς⁵¹. Μοῦ εἶναι ὥστόσο δύσκολο νά φαντασῶ τοὺς Βουλγάρους πού μόλις λίγο καιρὸ πρὶν εἶχαν ὑποχωρήσει μπροστά στὴν ἰσχὺ τῶν βυζαντινῶν ἱππικῶν στρατευμάτων κατὰ τὴν προέλασή τους πρὸς τὶς περιοχὲς τους, τώρα νά εἰσχωροῦν συνειδητὰ τόσο βαθιὰ μέσα στὴ βυζαντινὴ ἐπικράτεια ἀποφεύγοντας — πῶς; — τὶς δυνάμεις τῆς Φιλιππουπόλεως γιὰ νά ἐνεδρεύσουν τὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα στὰ στενά τοῦ Στρυμόνα, τόσο μακριὰ ἀπὸ τὰ οἰκεία σ' αὐτοὺς καί ἀσφαλὴ ὄρια τοῦ Αἴμου, ὅπου μπορούσαν ἀνενόχλητοι νά ἐνεδρεύουν καί νά κρύβονται.

Θά μπορούσαν νά προχωρήσουν ὡς τὰ στενά τοῦ Στρυμόνα ἔχοντας πίσω τους τὴ φρουρὰ τῆς Φιλιππουπόλεως;

Ὁ Ἰουστινιανός Β' πρέπει νά ἀκολούθησε στὴν πορεία τῆς ἐπιστροφῆς του, ὅπως παρατήρησε καί ὁ Ι. Καραγιαννόπουλος, τὴν ἴδια ὁδὸ⁵². Κατὰ τὴ

47. Στ. Κυριακίδης, An Edict 758-9. -Πρβ. ὥστόσο V. Besevliev, Protobulgarische Periode 170: «Der Weg, den der Kaiser benutzt hat, war wohl die bekannte Via Egnatia, die zwischen Thessalonike und der Mestamündung mehrere Enggrässe überquert».

48. Αἰ. Χριστοφιλοπούλου, Ἱστορία Β' 1, σ. 364 σημ. 2: «Ὡς ἐμφανίζονται αἱ στρατιωτικαὶ συνθήκαι τῆς ἐκστρατείας, ὁ Ἰουστινιανός Β' ἐπέστρεψε διὰ τῆς διαβάσεως ταύτης».

49. Ὁ Στ. Κυριακίδης, An Edict 759 διατύπωσε μιὰ πολὺ λίγο πιθανὴ ἄποψη, πού καί ὁ ἴδιος δὲν θεώρησε τελεσίδικη, σχετικά μὲ τὴν πορεία τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β': «...ἀνέρχεται (Ἰουστινιανός Β') διὰ τοῦ Ἀξίου εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Τιβεριουπόλεως, προφανῶς διὰ νά ἐπισκεφθῇ ἐκ νέου τὰς Σκλαβηνίας, καί δι' αὐτῆς κατέρχεται εἰς τὴν κλεισούραν τοῦ Στρυμόνος, ὅπου διερχόμενος πλέον ἀνύποπτος, ὄφισταται τὴν ἐνέδραν τῶν Βουλγάρων, συνεργαζομένων πιθανώτατα μετὰ τῶν ἀπίστων φυλάκων αὐτῆς Σλάβων. Διελθὼν κακὴν κακῶς τὰ στενά, φθάνει τέλος εἰς τὴν πεδιάδα τῶν Σερρών καί διὰ ταύτης εἰς τὴν Ἐγνατιαν, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιστρέφει εἰς Κωνσταντινούπολιν». -Πρβ. καί Α. Σπράτο, Τὸ Βυζάντιον στὸν Ζ' αἰῶνα, τόμ. Στ' 27-28. Ἡ ἄποψη αὐτὴ τελειῶς ἀπίθανη, δὲν βρίσκει πάντως κανένα στήριγμα στίς πηγές.

50. Ὅταν ὁ Βασίλειος Β' τὸ 986 ἀποσκοπώντας στὴν κατάληψη τῆς Τριαδίτζας (Σόφιας) προήλανε κατὰ μῆκος τοῦ Ἐβρου ΒΔ. τῆς Ροδόπης, ὅπως μᾶς πληροφοροεῖ ὁ Ἰω. Σκυλιτζῆς 330. 14 κέ. (I. Thurn), ἄφησε τὸν μάγιστρο Λέοντα Μελισσηνὸ «τὰς δυσχωρίας φυλάττειν». Ὁ Ι. Καραγιαννόπουλος, Ἱστορία Β' 438 σημ. 742 παρατηρεῖ ὅτι πρόκειται «περὶ τῶν περὶ τὴν Φιλιππούπολιν δυσχωριῶν», στηριζόμενος στὸν Ἰω. Σκυλιτζῆ 331. 43 κέ.: «μόλις δὲ ὁ βασιλεὺς τὰ στενά διελθὼν εἰς Φιλιππούπολιν διασώζεται».

51. Πρβ. Αἰ. Χριστοφιλοπούλου, Ἱστορία Β' 1, σ. 364 σημ. 2.

52. Ι. Καραγιαννόπουλος, Ἱστορία Β' 98.

γνώμη μου ανέβηκε και πάλι την κοιλάδα του Στρυμόνα και περνώντας από τό σημ. Σιμιτλί προχώρησε προς τό σημ. Μπέλοβο και την κοιλάδα του Έβρου προς τή Φιλιππούπολη,⁵³ όπου στά όρεινά της περάσματα, πού και επικίνδυνα είναι και πió κοντινά στις περιοχές των Βουλγάρων, πρέπει να δέχτηκε την αιφνιδιαστική επίθεση.

Δέν μπορώ να συμφωνήσω, όπως έχω τονίσει σε προηγούμενη εργασία μου,⁵⁴ με την άποψη μικρής βέβαια μερίδας έρευνητών, ότι οι Βούλγαροι τούς όποιους ό Ίουστινιανός Β΄ αντιμετώπισε στην πορεία της έκστρατείας του 688 ήταν άλλοι και όχι οι Βούλγαροι του Άσπαρούχ, οι έγκατεστημένοι στη γύρω από τή Βάρνα περιοχή⁵⁵. Με τολμηρές ή αυθαίρετες εικάσιες πού ξεκινούν από αστήρικτες έρμηνείες μιās και μόνης άγιολογικής πηγής, των Θαυμάτων του Άγίου Δημητρίου,⁵⁶ φτάνουν να διατυπώσουν σχεδόν με ββαιότητα την άποψη ότι στις μακεδονικές περιοχές και μάλιστα κοντά στη Θεσσαλονίκη δημιουργήθηκε παράλληλα με τό κράτος του Άσπαρούχ ένα δεύτερο βουλγαρικό κράτος από ένα Βούλγαρο επίσης άρχηγό και άδελφό του Άσπαρούχ, τόν Κοΰβερ⁵⁷.

Ή άποψη περί βουλγαρικής έθνικότητας του Κοΰβερ και συγγενικής του σχέσης με τόν Άσπαρούχ όσο και περί παρουσίας Βουλγάρων ή δημιουργίας βουλγαρικού κρατικού μορφώματος στά μακεδονικά έδάφη αυτή την εποχή, είναι καθαρή υπόθεση και μάλιστα κάπως αυθαίρετη υπόθεση πού δέν βρίσκει καμιά στήριξη στις πηγές.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Μάρθα Γρηγορίου-Ίωαννίδου

53. Μάρθα Γρηγορίου-Ίωαννίδου, Τό επεισόδιο του Κοΰβερ 82 κέ.

54. Βλ. σημ. 4.

55. Αυτή την άποψη υποστήριξε ακόμη και πρόσφατα ό V. Besevliev, Protobulgarische Periode 169, ότι δηλαδή οι Βούλγαροι τούς όποιους ό Ίουστινιανός Β΄ αντιμετώπισε στην έκστρατεία του 688 δέν ήταν άλλοι από τούς Βουλγάρους του Κοΰβερ, τούς δράστες του επεισοδίου της Θεσσαλονίκης στά Θαύματα του Άγίου Δημητρίου (P. Lemerle, Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius, I: Le texte, Paris 1979, σ. 227-234) με τούς όποιους, σύμφωνα πάντα με τόν Besevliev, ό Κωνσταντίνος Δ΄ Έκλεισε ειρήνη και άφησε να εγκατασταθούν κοντά στη Θεσσαλονίκη και στις έκβολές του Στρυμόνα, στη Χαλκιδική. Έδώ όμως ό Besevliev κάνει ένα μεθοδολογικό σφάλμα. Μεταφέρει αυθαίρετα τή μαρτυρία του Θεοφάνη για τούς Βουλγάρους της Μοισίας στους «Βουλγάρους» του Κοΰβερ πού αναφέρονται στά Θαύματα. Οι «Βούλγαροι» όμως αυτοί των Θαυμάτων πού επικαλείται ό Besevliev δέν ήταν παρά ένας άνάμεικτος, όπως τουλάχιστον έμφανίζονται στά Θαύματα, έθνολογικά πληθυσμός πού εγκαταστάθηκε μετά την άποτυχημένη του άπόπειρα έναντίον της Θεσσαλονίκης όχι στον Χορτιάτη ή τή Χαλκιδική αλλά στον «Κεραμήσιο κάμπος» ό όποιος, όπως γίνεται δεκτό, βρισκόταν μακριά και από την Έγνατία όδό και από την όδό πού άκολούθησε ό Ίουστινιανός στην προέλαση όσο και στην επιστροφή του κατά την έκστρατεία του 688. (Βλ. και Μάρθα Γρηγορίου-Ίωαννίδου, Τό επεισόδιο του Κοΰβερ 84. Για την τοποθεσία του «Κεραμήσιου κάμπος» αυτόθι 70 σημ. 4).

56. P. Lemerle, Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius, I: Les texte, Paris 1979, σ. 227-234 (επεισόδιο Κοΰβερ).

57. Την άποψη αυτή ακόμη και πρόσφατα υποστηρίζει ό P. Petron, Obrazuvane na bulgarskata durzava, Bulgarija 1300, Sofia 1981, σ. 33 και γαλλική περίληψη αυτ. σ. 43-44.